

Groep van collaboratie betichte vrouwen, kaalgeschoren en met hakenkruis op het hoofd geschilderd, met een portret van Adolf Hitler. [ADV, VFA3683]

Schandelijke liefde

Sentimentele collaboratie en haar bestraffing in België na de Tweede Wereldoorlog

1 DE STUDIE VAN DE REPRESSIE¹ VAN COLLABORATEURS IN BELGIË VANUIT EEN GENDERPERSPECTIEF

Sinds de jaren 1990 toonde de academische wereld in België wel een groeiende interesse in de studie van de collaboratie en van de naoorlogse zuivering², maar analyses vanuit genderperspectief lieten op zich wachten.³ In 1991 gaf Luc Huyse, auteur van het baanbrekende werk *Onverwerkt verleden*, trouwens toe dat vrouwen onderbelicht bleven.⁴ Via een aantal licentieverhandelingen en onderzoeksprojecten werd deze achterstand gedurende de laatste jaren ingehaald.⁵ Hiermee

1. De realiteit die achter het koepelbegrip dé repressie schuilgaat – we verkiezen als begrip eerder ‘de zuivering’ of een omschrijving als ‘de bestraffing van de collaboratie’, maar gemakshalve bedienen we ons toch van het meer ingeburgerde ‘de repressie’ – was zeer gevarieerd en dekt uiteindelijk uiteenlopende vormen. Huyse onderscheidde er zes. De straat-repressie, die zich afspeelde in de informele sfeer, was er één van. L. Huyse & S. Dhondt (red.), *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952*, Leuven, 1991.

2. B. De Wever, *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV, 1933-1945*, Tielt, 1994; M. Conway, *Collaboratie in België: Léon Degrelle en het rexisme, 1940-1944*, Groot-Bijgaarden, 1994; P. Nefors, *Industriële collaboratie in België: de Galopindoctrine, de emissiebank en de Belgische industrie in de Tweede Wereldoorlog*, Leuven, 2000; N. Wouters, *Oorlogsburgemeesters 40/44: lokaal bestuur en collaboratie in België*, Tielt, 2004; D. Luyten, *Burgers boven elke verdenking?: vervolging van economische collaboratie in België na de Tweede Wereldoorlog*, Brussel, 1996; F. Seberechts, *Ieder zijn zwarte: verzet, collaboratie en repressie*, Leuven, 1994.

3. Deze toegenomen academische bedrijvigheid had vanaf midden jaren 1990 ook veel te maken met het opduiken van archieven en hun groeiende toegankelijkheid via de inspanningen van onder meer het SOMA, dat er in 2003 een studiedag aan wijdde. D. Luyten & C. Kesteloot, *Repressie en gerechtelijke archieven: problemen en perspectieven*. Dossier, in: *SOMA Berichtenblad*, nr. 38, 2003.

4. L. Huyse & K. Hoflack, *Onverwerkt verleden: een naschrift*, Leuven, 1994.

5. L. Ben Djaffar, *Les femmes et l'Ordre nouveau en Belgique francophone, 1936-1945*, in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, jg. 2, 1998, nr. 4, pp.143-171; B. Van Cauter, *Engelen aan het Oostfront. Vlaamse hulpverpleegsters in dienst van het Duitse Rode Kruis en de SS tijdens de Tweede Wereldoorlog*, VUBrussel, vakgroep geschiedenis, licentiaatsverhandeling, 1998; H. Timmerman, *Vrouwen uit Izegem getroffen door de repressie na de Tweede Wereldoorlog. Een case-study in genderperspectief*, UGent, vakgroep nieuwste geschiedenis, licentiaatsverhandeling, 2000; V. Ceulemans, *De vrouwen van de DeVlag in collaboratie en repressie 1940-1945*, VUBrussel, vakgroep geschiedenis, licentiaatsverhandeling, 2001; S. Jans, *De Dietsche Meisjesscharen*

sloot Vlaanderen zich traag aan bij de kennisproductie over vrouwen en oorlog in het buitenland. Eén van de thema's die daar zeer veel belangstelling genereerden, was dat van de straatrepressie waarbij incivieke vrouwen publiekelijk werden vernederd, onder meer door het afknippen van de haren. Onder hen bevonden zich vaak vrouwen die zich schuldig hadden gemaakt aan zogenaamde 'sentimentele' of 'horizontale' collaboratie.⁶ Deze aandacht voor de straatrepressie t.a.v. 'sentimentele' collaboratrices heeft voor een groot gedeelte te maken met het dominante beeld over vrouwelijke collaboratie dat verder leeft in de collectieve herinnering. Deze focus is dan weer een gevolg van het sensationele karakter van de seksueel geladen en publieke bestraffing van het kaalscheren en de verschillende beeldopnamen die ons hier vandaag nog aan herinneren. Ook in Vlaanderen heeft de straatrepressie, net als in het buitenland, om dezelfde redenen een zeer sterke indruk nagelaten. In Vlaams-nationalistische kringen werd het lot van vrouwen na de oorlog, inzonderheid tijdens de straatrepressie, aangegrepen om amnestie te vragen, om de Vlaamse incivieke vrouwen als slachtoffers of als heldinnen voor te stellen.⁷ Dit onderzoek heeft niet tot doel om martelaressen voor het Vlaams-nationalisme te creëren of morele uitspraken te doen, maar wel om incivieke vrouwen en sentimentele collaboratrices in het bijzonder te bestuderen vanuit een genderperspectief en als deel van een complexe historische realiteit.

(1940-1944) en hun "aanlokkelijke taak, ons volk al spelend en zingend terug te voeren naar de klare bronnen van zijn eigen aard?" Deel I, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 61, 2002, nr. 2, pp. 87-106; S. Jans, De Dietsche Meisjesscharen (1940-1944) en hun "aanlokkelijke taak, ons volk al spelend en zingend terug te voeren naar de klare bronnen van zijn eigen aard?" Deel II, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 61, 2002, nr. 3, pp. 131-150; C. Van Loon, *De Roep van de Straat. Een gegenderde studie naar de volksrepressie na de tweede wereldoorlog. West-Vlaanderen en het Brugse onder de loep genomen*, VUBrussel, vakgroep geschiedenis, licentiaatsverhandeling, 2004; M. De Metsenaere, S. Bollen, A. Kesenne & H. Timmerman, *Vrouwen en de repressie. Een genderanalyse van de repressie van de collaboratie van vrouwen in Vlaanderen na de tweede wereldoorlog. Casus: het interneringscentrum Gent Wollestraat*, eindrapport van het FWO-onderzoeksproject G.0363.00N, Brussel, 2005; S. Bollen & M. De Metsenaere, *Vrouwen en de bestraffing van de collaboratie na de Tweede Wereldoorlog*, in: *Sophia. Acta van het Colloquium 2005: "Genderstudies: een genre apart?" / Colloque 2005: "Savoirs de genre: quel genre de savoir?"*, Brussel, 2006, pp.176-205; M. De Metsenaere, Foute vrouwen in Vlaanderen na de tweede wereldoorlog, in: *Historica*, jg. 29, 2006, nr. 3, pp. 3-5; S. Bollen, Gender, collaboratie en bestraffing. De naoorlogse zuivering van de Regie voor Telegrafie en Telefonie, in: *Historica*, jg. 29, 2006, nr. 2, pp. 9-11.

6. A. Brossat, *Les tondues. Un carnaval moche*, Levallois-Perret, 1992; F. Virgili, *La France 'virile'. Des femmes tondues à la Liberation*, Paris, 2000; M. Diederichs, "Moffenmeiden". *Nederlandse vrouwen en Duitse militairen 1940-1945*, in: B. Henkes & M. Schrover e.a. (eds.), *Strijd om seksualiteit. Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis 20*, Amsterdam, 2000, pp. 41-64; E. Drolshagen, *Nicht Ungeschoren Davonkommen. Die Geliebten Der Wehrmachtssoldaten Im Besetzten Europa*, Hamburg, 2000.

7. M. De Metsenaere & S. Bollen, *Vrouwen en de bestraffing van [...]*, pp. 179 en 181; zie ook N. Bracke, *Vrouw*, in: R. De Schryver e.a. (red.), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB)*, Tielt, 1998, dl. 3, pp. 3604-3627.

Reeds in de naoorlogse dagbladders werd er vanuit gegaan dat kaalgeschorren vrouwen zich schuldig hadden gemaakt aan seksuele handelingen met de bezetter. Nader onderzoek leerde echter dat deze straf ook vrouwen die van andere vormen van collaboratie verdacht werden – en zelfs mannen – te beurt viel. Ook bleek de praktijk van het kaalsheren sterk geografisch bepaald en in relatieve aantallen beperkt.⁸ De dominante aanwezigheid van de sentimentele collaboratrice – en haar specifieke bestraffing – in de collectieve herinnering vraagt om een toetsing aan de historische praktijk. In de eerste plaats dient de vraag gesteld te worden naar de omvang van de sentimentele collaboratie. Weinig is bovendien geweten over het profiel van deze vrouwen en hun engagement in andere collaboratievormen. Alle studies geven immers aan dat vrouwen opvallend actief zijn geweest als verklikster, in de politieke collaboratie en dat een aantal ook werd veroordeeld voor militaire collaboratie wegens hun activiteiten als DRK-verpleegster. Hiermee samenhangend, stelt zich de vraag of deze vrouwen te maken kregen met andere repressievormen. Sentimentele collaboratie was op zich immers niet strafbaar voor de krijgsrechtbanken. Maar door de straat en de werkvloer werd vertrouwelijke en intieme omgang met leden van de bezettingsmacht wel als onvaderlands gedrag gepercipieerd. En hiermee zijn we aanbeland bij de kernvraag van dit artikel: waarom werd sentimentele collaboratie gezien als een vorm van incivisme en op welke wijze werd sentimentele collaboratie gedefinieerd? In dit artikel zal hierop een antwoord geformuleerd worden door in te gaan op de bredere context waarin sentimentele collaboratie zich afspeelde en de perceptie ervan door omstanders. Hiervoor doen we een beroep op 71 persoonsdossiers die verschillende van de hierboven vermelde facetten van de zuivering documenteren. Via 40 strafdossiers van vrouwen die werden opgesloten in het interneringscentrum Wollestraat in Gent worden de juridische zuivering en aspecten van sentimentele collaboratie en straatrepressie belicht. De 31 personeelsdossiers van de Regie voor Telegrafie en Telefonie geven aan op welke wijze de overheid als werkgever de sentimentele collaboratie bestrafte en hoe de werkvloer reageerde op de aanwezigheid van sentimentele collaboratrices.

2 HET COLLABORATIE- EN INTERNERINGSPROFIEL VAN DE VROUWELIJKE GEÏNTERNEERDEN IN HET INTERNERINGSCENTRUM GENT-WOLLESTRAAT

De straatrepressie was voor vele incivieken de start van een soms maandenlange tocht langsheen één of meerdere interneringscentra en gevangnissen in afwachting van een definitieve afhandeling van hun dossier. Via internering wenste men enerzijds de verdachten te onttrekken aan de volkswuede en hen ook als mogelijke

8. Volgens het onderzoek van Van Loon zouden in heel Vlaanderen minstens 39 incidenten hebben plaatsgehad waarbij één of meerdere vrouwen publiekelijk de haren werden afgeknipt. C. Van Loon, *De Roep van de Straat* [...], p.166.

hinderpalen voor de opmars van de geallieerde legers te neutraliseren, anderzijds hun bestraffing voor te bereiden.⁹ De straatrepressie en de interneringen kenden een eerste hoogtepunt bij de bevrijding van het Belgische grondgebied door de geallieerde legers (september 1944). Een tweede golf van interneringen viel te noteren in mei van 1945, toen de overlevenden uit de concentratiekampen terugkeerden en de nazigruwelen de emoties beroerden.

Dit artikel concentreert zich onder meer op de vrouwen die in het interneringscentrum (IC) Gent Wollestraat verbleven. Deze aanpak heeft uiteenlopende redenen: het laat een reconstructie toe van het interneringsparcours van het moment van arrestatie tot invrijheidsstelling of berechting. Bovendien was het IC Wollestraat ten tijde van het opstarten van ons onderzoeksproject het enige met

9. De formele uitzuivering gebeurde vervolgens via de overheid. Het globale beeld hiervan werd door Huyse en Dhondt getekend. Militaire rechtbanken onder leiding van auditeurs bestrafden militaire, politieke en economische collaboratie en verklikking. In totaal werden meer dan 400 000 dossiers aangelegd, waarvan uiteindelijk 71% zonder gevolg geklasseerd werd, 15% buiten vervolging werd gesteld en het in 14% van de gevallen (ongeveer 57 000) tot een rechtszaak kwam. Dit cijfer houdt evenwel geen rekening met de impact van latere maatregelen die tot strafverzachting leidden. Zie L. Huyse & S. Dhondt, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in [...]*, p. 23; L. Huyse, *Waarom België ziek is van zijn jaren veertig*, in: *Cahiers d'Histoire du Temps Présent (30/60) - Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis (30/60)*, nr. 10, 2002, p. 188; S. Mathhe, *Het tweede deel van de repressie. De vrijlatings- en strafverminderingpolitiek na de Tweede wereldoorlog*, UGent, vakgroep nieuwste geschiedenis, licentiaatsverhandeling, 2002.

Vrouwen zouden 12% van de veroordeelden uitgemaakt hebben, goed voor zo'n 6800 vrouwen. Een groter aandeel vrouwen stelde Huyse vast in de burgerlijke epuratie. De auditeur kon iemand zonder tussenkomst van de krijgsraad op de epuratielijst plaatsen en deze persoon zo een aantal fundamentele rechten ontzeggen. Ook rechters konden samen met de strafrechtelijke veroordeling rechten vervallen verklaren. Het aandeel vrouwen werd in de burgerlijke epuratie geschat op een derde. Zie: L. Huyse & S. Dhondt, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in [...]*, pp. 26-32 en 126-129; B. Rzoska, *Zij komen allen aan de beurt, de Zwarten. Het kamp van Lokeren, 1944-1947*, Leuven, 1999, p. 22; W. Massin, *Repressie en repressieproblemen*, Falize, 1996, p. 161.

De epuratie binnen de overheidsdiensten (politiek personeel en ambtenaren) mocht voor een aantal groepen al op wat meer wetenschappelijke belangstelling rekenen – zo bijvoorbeeld het onderzoek over de oorlogsburgemeesters (N. Wouters, *Oorlogsburgemeesters [...]*), maar met haar doctoraatsproject over de epuratie binnen de RTT pakt Sophie Bollen een volslagen blinde vlek aan. Cijfers over deze vorm van epuratie zijn dan ook nog zeer fragmentarisch. Ook over de zuiveringen in de privé-organisaties is tot nu toe zeer weinig geweten. We weten wel dat een aantal verenigingen en beroepsorganisaties een interne zuivering doorvoerden en dat er een wisselwerking was tussen de verschillende sferen van zuivering (een gerechtelijk onderzoek of een veroordeling kon bijvoorbeeld leiden tot verlies van lidmaatschap en vice versa), maar systematische studies en cijfers daarover ontbreken. Een ander aspect van de zuivering dat grote invloed kon hebben op zowel het openbare als het privéleven, was de toekenning (of de weigering) van het bewijs van burgertrouw, uit te reiken door burgemeesters en politiecommissarissen. Zo kon incivieke Belgen de kans ontzegd worden aan een rijksuniversiteit te studeren, een goedkope lening te krijgen, een wagen te besturen enzovoort. L. Huyse & S. Dhondt, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in [...]*, pp. 37-41 en 114-115; B. Rzoska, *Zij komen allen aan de beurt [...]*, pp. 23-24.

een toegankelijk en rijk archief én werden er zowel mannen als vrouwen gehuisvest. Tot dan toe werd enkel het interneringscentrum Lokeren aan het soort van analyse onderworpen die wij ook betrachtten en bovendien werden in Lokeren enkel mannen geïnterneerd.¹⁰

Via dit materiaal werden twee gegevensbestanden opgebouwd: een bestand met de persoonsgegevens van een representatieve steekproef, verzameld aan de hand van de interneringsfiches van het IC Gent en aangevuld met andere bronnen (o.m. uittreksels uit het *Staatsblad*) en een bestand met informatie uit de strafdossiers van de vrouwen.¹¹ De kwantitatieve analyse leverde ons een representatief beeld op van de 79% mannen en 21% vrouwen met o.m. een reconstructie van het interneringsparcours, de timing ervan, het aandeel van vrouwen in de verschillende soorten van vervolgte collaboratietypes en de diversiteit van vrouwelijke collaboratie, de gehanteerde strafmaten en het eventueel gegenderde karakter ervan, alternatieve bestraffingswijzen voor vrouwen en sociodemografische profielen van de verschillende soorten geïnterneerden. De kwalitatieve analyse was bij uitstek geschikt om patronen in het discours zichtbaar te maken en te onderzoeken of en hoe de criteria, gebruikt bij de berechting, bestraffing en vervolging van vrouwen, gecreëerd werden vanuit het invullen van het genderbegrip en vanuit de inschatting van vrouwelijke rollen.

Vooraleer specifieke aandacht te schenken aan sentimentele collaboratie, schetsen we eerst die bevindingen die vanuit genderperspectief interessant zijn.

Mannen en vrouwen verschilden niet in de tijd die ze gemiddeld in het interneringscentrum doorbrachten (gemiddeld 99 dagen), maar deze verblijfsduur kon variëren van één dag tot 575 dagen!

Ook het parcours dat mannen en vrouwen aflegden vooraleer in het IC te arriveren, was voor allemaal even complex. Rzoska spreekt in dat verband over een werkelijke 'Ronde van Vlaanderen'.¹² Amper 29% kwam rechtstreeks in Gent aan. 88% van de geïnterneerden woonde in Oost-Vlaanderen en bijna de helft van al deze Oost-Vlamingen kwam uit het arrondissement Gent.

De timing van de instroom in Gent had een duidelijk gegenderd karakter. Vrouwen arriveerden veel vroeger dan de mannen in Gent: 54% van de vrouwen kwam er aan in de eerste maanden na de opening tegenover maar 31% van de

10. B. Rzoska, *Zij komen allen aan de beurt [...]*.

11. De steekproef werd gewogen a rato van 1 op 5 mannen, geselecteerd via een systematische trekking, en selecteerde alle vrouwen. Dit leverde informatie op voor 1454 mannen en 1916 vrouwen. Na herweging was een datafile beschikbaar met 7270 mannen en 1916 vrouwen. Het eerste bestand werd kwantitatief geanalyseerd via het softwarepakket voor statistische analyse SPSS, het tweede vormde de basis van een kwalitatieve analyse via het softwarepakket Nvivo 2.0. Daartoe werd een representatieve selectie via een systematische steekproef van 115 strafdossiers uit een totaal van 229 ingevoerd en bewerkt.

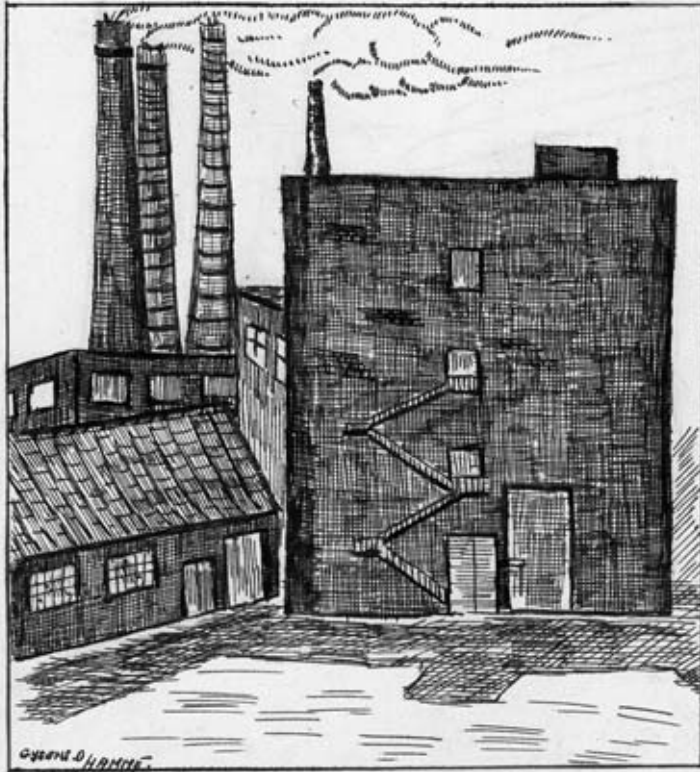
12. B. Rzoska, *Zij komen allen aan de beurt [...]*, p. 77.

mannen. Voor duidelijk gegenderde piekmomenten in de instroom zorgde ook het Ardennenoffensief: vanaf einde december 1944 arriveerden om die reden mannen en vrouwen uit Waalse krijgsgevangenkampen en gevangenissen.

Voor 75,5% van de gedetineerden was bij aankomst in Gent niet bekend waarvoor ze werden aangehouden. De situatie leek achteraf wel enigszins gecorrigeerd te worden door de Consultatieve Commissies en door de krijgsauditeurs: meer dan de helft van de personen, die achteraf niet (burgerlijk of strafrechtelijk) gestraft werden, herwonnen hun vrijheid via deze instanties. We vermoeden dat de impact van aanhoudingen zonder mandaat en zonder voldoende gronden vooral voor vrouwen groot was en dat onregelmatigheden vooral gebeurden met de groep die in november in Gent arriveerde en dus in de septemberdagen van 1944 was opgepakt: het aandeel van de gedetineerden, die achteraf niet werden gestraft, lag toen significant hoger. Van de achteraf niet gestrafte personen kwam 44% aan in de eerste drie maanden van de opening van het IC, terwijl amper 23% van achteraf gestrafte personen toen arriveerden. 62% van alle vrouwen (en 36% van alle mannen) die in het IC arriveerden tijdens de eerste drie maanden werd achteraf niet gestraft. We kunnen enkel veronderstellen dat vrouwen toen relatief meer als 'familie van' werden opgepakt en dat al dan niet vermeende collaboratie-activiteiten van specifieke sociale groepen gemakkelijker aanleiding gaven tot internering (omdat deze collaboratie zich op lokaal vlak afspeelde en duidelijker zichtbaar was?). Samen met Rzoska¹³ opperen we eveneens de veronderstelling dat meer gegoede geïnterneerden sterker stonden in de juridische procedure en deze konden vertragen waardoor ze uiteindelijk minder werden gestraft.

Van alle mannen en vrouwen samen die gestraft werden, gebeurde dat in 41% van de gevallen ten gevolge van het delict wapendracht, al dan niet in bezwarende omstandigheden. 27% van de delicten betrof politieke collaboratie en 21% had betrekking op de 'donkere' kant van de collaboratie (verraad, gecombineerd met politieke collaboratie en wapendracht). Amper 4% van de gestraften hadden met verklikking te maken en economische collaboratie betrof amper 2% van de delicten. Vrouwen participeerden in zowat al deze collaboratievormen. Onderzoek naar vrouwelijke collaboratie kan dan ook niet langer meer verengd worden tot de studie van horizontale collaboratie. Vooral in verklikkingactiviteiten en daden van politieke collaboratie waren vrouwen prominent aanwezig. Wapendracht, economische 'hulp aan de vijand' en de meer 'donkere' vormen van collaboratie waren duidelijk mannelijke aangelegenheden. In de laatste categorie was zelfs geen enkele vrouw te vinden.

13. B. Rzoska, *Zij komen allen aan de beurt [...]*, p. 63.

Tekening van het Interneringscentrum Wollestraat-Gent door D. Gysens (Hamme), s.d.
[ADV, VPBY69/25]

Zowel qua collaboratieactiviteiten als qua behandeling van de ten laste gelegde feiten stelden we grote verschillen vast tussen mannen en vrouwen.

Vrouwen werden op een andere manier behandeld voor de feiten waarvan ze verdacht/beschuldigd werden. Gemiddeld werd 29% van de geïnterneerde populatie veroordeeld. Vrouwen werden significant meer dan mannen geïnterneerd zonder achteraf veroordeeld te worden. Een meerderheid van vrouwen werd niet gestraft (51%), van de mannen werd drie kwart wél gestraft (76,6%)! Dit had uiteraard heel wat te maken met de aard van de gepleegde feiten – in de zwaarst bestrafte collaboratieactiviteiten waren vrouwen immers ondervertegenwoordigd – maar ook indien ze *grosso modo* voor dezelfde categorie van feiten werden gestraft, was die bestraffing anders dan bij de mannen. Zo werden vrouwen voor 'gewone' verklikking, een activiteit van rijpere huisvrouwen, lichter gestraft dan mannen.

In de politieke collaboratie was een derde van de veroordeelden een vrouw en ook daar werden ze anders behandeld: 66% van de vrouwelijke politieke collaborateurs (t.o.v. maar 36% van de mannelijke politieke collaborators) kreeg enkel een burgerlijke bestraffing.

Vooraf de burgerlijke epuratie was een vrouwspecifieke behandeling: van alle veroordeelde vrouwen kwam 51,2% enkel met de burgerlijke epuratie in contact, terwijl 85,5% van de veroordeelde mannen een burgerlijke straf combineerde met cel- en/of andere straffen. Huyse en Hoflack lezen deze beslissingen van de krijgsauditeurs als het bewust sparen van vrouwen van de militaire rechtbanken, omdat het persoonlijk lidmaatschap van vrouwen niet steeds een persoonlijke keuze zou zijn geweest.¹⁴ We stelden trouwens vast dat vrouwen dit argument ook gebruikten in hun verdedigingsdiscours.

Niet-veroordeelde vrouwen werden ook vaker vrijgelaten uit het interneringskamp dan niet-veroordeelde mannen (58% t.o.v. 51%) en dit gebeurde ook relatief meer door beslissingen van Consultatieve Commissies.

3 PROFIEL VAN DE SENTIMENTELE COLLABORATRICES IN HET IC GENT-WOLLESTRAAT

Het was de Belgische regering in Londen die beslist had de berechting van collaborators aan militaire rechtbanken toe te vertrouwen en die ook de misdrijven definieerde waarover deze krijgsraden dienden te oordelen. Onder leiding van een krijgsauditeur werd een dossier samengesteld over de verdachte. Daarin speelden materiële bewijzen en getuigenissen over eventuele politieke collaboratie, militaire collaboratie, economische collaboratie en verklikking een rol. Het krijgsauditoraat viseerde in het kader van bestraffing van de politieke collaboratie ook diegenen die 'omgang hadden' met Duitsgezinden en 'Duitsgezind' waren.

14. L. Huyse & K. Hoflack, *Onverwerkt verleden: een naschrift [...]*, pp. 29-34.

Heel veel aandacht werd besteed aan de houding van de personen ten opzichte van hun omgeving en aan de wijze waarop deze omgeving hen percipieerde. Getuigenissen van omstanders van de verdachten maken dan ook een groot deel uit van de strafdossiers. De kwalitatieve analyse van het getuigendiscours opende eveneens belangrijke onderzoeksperspectieven voor de constructie van het beeld van vrouwelijke collaboratie in het algemeen en sentimentele collaboratie in het bijzonder. Het spreekt vanzelf dat dit discours duidelijk gestructureerd werd door de vragen en de criteria van het gerecht. Dit was niet het geval voor de 'reputatie van de vrouw'; als juridisch criterium voor collaboratie komt dit begrip niet voor. We vermoeden evenwel dat horizontale collaboratie wel kon verschijnen in het discours van de omgeving en dus in de wijze waarop de omgeving (familie, vrienden, vijanden, burens, dorpsgenoten...) collaboratie definieerde en eveneens in de beoordeling van de opstellers van de strafdossiers. De documenten in de strafdossiers zijn immers van verschillende officiële instanties afkomstig (als onderzoeksresultaten van lokale politie of rijkswacht, Veiligheid van de Staat, Consultatieve Commissie, het verzet...) en deze verslagen leken soms meer op zeer partijdige getuigenissen 'à charge' dan op neutrale, zakelijke verklaringen.

Hoewel in deze formele bestraffing 'sentimentele collaboratie' dus niet als expliciet criterium werd geformuleerd op basis waarvan strafbare feiten konden gepleegd worden, verwijzen heel wat getuigenissen naar aspecten van 'sentimentele collaboratie'.

Van de 114 strafdossiers van vrouwen die werden ingevoerd en via het softwareprogramma NVIVO verwerkt, waren er liefst 40 waarin op één of andere wijze verwezen werd naar sentimentele relaties tussen de betrokken vrouw en Duitse militairen of collaborateurs.

De aandacht die in deze dossiers werd besteed aan sentimentele collaboratie was evenwel zeer uiteenlopend: in sommige dossiers betrof het enkel een vrij vage beschuldiging – die niet kon onderbouwd worden, die resoluut van de hand werd gewezen door de verdachte en waaraan verder geen aandacht werd besteed; in andere dossiers werd uitgebreid ingegaan op de relatie(s) van de vrouw met Duitsers/Duitsgezinden via uiteenlopende getuigenverklaringen o.a. omdat die omgang tot verklikking zou hebben geleid. Hoe dan ook, beschuldigingen van sentimentele collaboratie worden steeds geuit als deel van een breder beschuldigingsdiscours en ze zijn duidelijk bestemd om de vrouw in diskrediet te brengen.

We vergeleken eerst het profiel van deze 40 vrouwen met dat van de 74 vrouwen waarvan in het strafdossier niets refereerde aan sentimentele collaboratie en bieden ter vergelijking eveneens het profiel aan van de vrouwen in het IC die geen krijgsraaddossier kregen, maar wel werden gestraft (meestal via burgerlijke epuratie, 710 vrouwen in totaal), of uiteindelijk niet (1092) werden gestraft voor daden van collaboratie.

Sentimentele collaboratrices onderscheiden zich op twee aspecten duidelijk van de andere gestrafte en niet-gestrafte vrouwen. Sentimentele collaboratrices waren vooreerst zeer jonge vrouwen. 10 van de 40 (25%) vrouwen waren niet ouder dan 20 jaar bij aankomst in het IC. De jongste van deze groep, Julia v.d., was nauwelijks 17 toen ze in het IC arriveerde.¹⁵ Sentimentele collaboratie betrof dus tijdens de bezetting vaak daden van tieners. De andere vrouwen met een straf-dossier waren duidelijk ouder: amper 7 van de 40 sentimentele collaboratrices (=17,5%) was ouder dan 34 jaar. Bij de andere gestrafte vrouwen met straf-dossier bedroeg dat aandeel 35%, bij de anders gestrafte vrouwen 45% en bij de niet-gestrafte vrouwen 43%. Een tweede punt van verschil betreft het gewicht van verklikingsdaden in hun collaboratieverleden: van de 40 sentimentele collaboratrices werden er 14 (35%) van verklikking beticht, 14 (35%) dienden zich voor politieke collaboratie te verantwoorden en 12 (30%) voor militaire collaboratie. Bij de andere gestrafte vrouwen met straf-dossier en bij de anders gestrafte vrouwen was het aandeel van de politieke collaborateurs veel groter (50 à 70%) en het aandeel van militaire collaboratie en verklikking veel kleiner. De van militaire collaboratie betichte sentimentele collaboratrices betreffen bijna uitsluitend Deutsche Rote Kreuz (DRK)-verpleegsters: het betreft hier onder meer de eerder genoemde 17-jarige Julia v.d. Zoals een aantal andere jongere meisjes belandde ze als verpleegster bij het Duitse Rode Kruis via een liefdesgeschiedenis met een Duitse soldaat. Hiermee bewees ze na de oorlog voor de getuigen ook haar Duitsgezindheid ('Zij was Duitsgezind want zij was in betrekking met een Duitse soldaat').¹⁶ Een liefdesrelatie betekende eveneens de opstap voor DRK-engagement voor Maria D., die in 1941 – ze was toen 21 – verliefd werd op een Duitse soldaat en voor Laura S., die zich laat inlijven bij het DRK om haar verloofde, die nadien sneuvelt, in 1944 te kunnen volgen naar Duitsland. Nog drie andere DRK-meisjes doen een analoog verhaal voor de rechtbank na de oorlog. Over Jeannine v.z. getuigt haar moeder dat ze zich toen ze 19 was 'door een Duitse soldaat liet verleiden' en zich inlijfde bij de DRK om hem naar Duitsland te kunnen volgen.¹⁷ Het zijn vooral deze gevallen die de jonge leeftijdsgroep bij de sentimentele collaboratrices bevolkten. De verkliksters waren doorgaans ouder (9 van de 15 waren dertig of ouder), maar toch arriveerden er ook 5 op de 15 als tiener of prille twintiger in het IC op verdenking van verklikking.¹⁸

15. L. Huyse & K. Hoflack, *Onverwerkt verleden: een naschrift [...]*, pp. 29-34.

16. Dossier Julia V.D., casus 3353 Nvivo-bestand.

17. Dossiers Maria D. (2169), Julia V. (2792), Jeannine V.Z. (3088), Josephine D.W. (2689), Laura S. (2680), Elza D.M. (2445).

18. Dossiers Suzanna C. (3188), Julietta V.D.V. (3007), Lucienne V.B. (3021), Maria D.S. (3126), Ghislena S. (3114).

Deze Rode Kruisverpleegsters illustreerden nog een ander fenomeen, nl. dat de oorlog kansen bood aan vrouwen om zich te emanciperen en een grotere sociale rol op te nemen. De DRK-verpleegsters waren jonge vrouwen die zo een medische én kosteloze opleiding konden genieten die buiten het financiële bereik van het gezin lag. Zin naar avontuur en het zich onttrekken aan het ouderlijke gezag en aan de sociale controle van de directe omgeving waren andere belangrijke drijfveren om naar Duitsland en het front te gaan werken. Deze jeugdige onbezonnenheid en ambitie kwamen deze vrouwen duur te staan. Militaire collaboratrices – zoals DRK-verpleegsters werden genoemd – kregen in 91,4% van de dossiers een celstraf.

Bij de andere gestrafte vrouwen met strafdossier en zeker bij de anders gestrafte vrouwen is dat aandeel van vrouwen die een celstraf kregen lager (8/10 resp. 3/10). In deze groepen werd meer gestraft via burgerlijke epuratie (6 op 10 bij anders gestraften). Volledigheidshalve dienen we wel te vermelden dat de celstraffen van de sentimentele collaboratrices in meer dan de helft van de gevallen minder dan één jaar bedroegen. In het geval van verklikking varieerde de strafmaat naargelang van de gevolgen voor het slachtoffer van gewone gevangenisstraf tot de doodstraf.¹⁹ Militaire collaboratie, die in 1942 werd uitgebreid tot optreden in dienst van de Duitsers als chauffeurs, arbeiders, bewakers en verpleegsters, voorzag dan weer aanvankelijk in de doodstraf, maar vanaf november 1945 kon de strafeis wel verminderd worden en kon het dossier naar burgerlijke epuratie overgeheveld worden.²⁰ De vaststelling dat vrouwen maar een beperkte gevangenisstraf kregen opgelegd, stemt volledig overeen met de bevindingen van de kwantitatieve analyse: 83,5% van de 85 vrouwen die veroordeeld werden voor militaire collaboratie kreeg een gevangenisstraf die de 18 maanden niet overschreed.

Slechts tien percent (n=4) van de geïnterneerde sentimentele collaboratrices werkte als arbeidster of huispersoneel. Drie op tien (n=12) was bediende of verkoopster of oefende een beroep uit waarvoor een gespecialiseerd diploma vereist was (bv. als verpleegster of onderwijzeres). Tien procent (n=4) had een zelfstandige beroepsactiviteit. Vier op tien (42,5% of n=17) sentimentele collaboratrices was huisvrouw of had geen beroep.

19. L. Huyse & S. Dhondt, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in [...]*, pp. 204-205; W. Massin, *Repressie en repressieproblemen [...]*, pp. 128-129.

20. W. Massin, *Repressie en repressieproblemen [...]*, p. 128; L. Huyse & S. Dhondt, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in [...]*, pp. 60-61.

4 DE AMBTENARENZUIVERING VANUIT EEN GENDERPERSPECTIEF

De geschiedenis van de zuivering van het overheidsapparaat na de Tweede Wereldoorlog in België blijft tot op heden onontgonnen terrein. Nochtans werd een grote groep ambtenaren – door Huyse en Dhondt minimaal op een kleine 11 000 geschat – verwijderd uit de overheidsdiensten of op een andere wijze gestraft voor hun inciviek gedrag. De historische bronnen bieden echter geen sluitend antwoord op het totale aantal gestrafte ambtenaren, noch op hun aandeel in de hele ambtenarenpopulatie.²¹ Ook het juridische kader dat speciaal met het oog op deze zuivering werd ontworpen of het verloop van deze epuratie, was tot nog toe niet het onderwerp van wetenschappelijk onderzoek.

De Regie voor Telegrafie en Telefonie (RTT) beschikt over een bewaard archief en was bovendien ook een overheidsinstelling die relatief veel vrouwelijke werknemers telde, hetgeen een vergelijking tussen mannen en vrouwen een meer solide basis geeft. De bediening van de telefonische verbindingstafels was immers uitsluitend een vrouwenjob en daarnaast telde de RTT nog een aanzienlijk aantal vrouwelijke klerken. Ook het administratieve personeel dat enkel werd ingezet op piekmomenten, was hoofdzakelijk vrouwelijk. Einde 1943 werkten er 2469 vrouwelijke personeelsleden bij de RTT. Ze vormden 17,3% van het totale personeelsbestand.

In september 1944 vaardigde prins-regent Karel – die in afwachting van de terugkeer van koning Leopold III uit ballingschap het koninklijk gezag waarnam – een besluit uit dat voorzag in de oprichting van onderzoekscommissies binnen de openbare besturen met als doel eenvormigheid te brengen in de beoordeling van 'incivieke' personeelsleden. Hun taak bestond erin een niet-bindend advies te verlenen over de definitieve sancties die de onvaderlandse ambtenaren te beurt zou vallen. Zij baseerden zich hiervoor op dossiers die bestonden uit getuigenissen – meestal van collega's – en die waren samengesteld door inspecteurs en de onmiddellijke diensthoofden van de betrokkene. Ook het personeelslid in kwestie werd gehoord. Pas midden december 1944 werden binnen de RTT dergelijke commissies ingesteld. Ondertussen kregen de bureauchefs de opdracht verdachte personeelsleden tijdelijk te schorsen. In totaal werden 1128 personeelsleden verdacht van incivismisme. Toen in het voorjaar van 1945 duidelijk werd dat de interne zuivering veel te traag vorderde, diende de minister die bevoegd was voor de RTT, het advies van de commissies niet langer af te wachten en mocht hij naar eigen inzicht een straf opleggen. In de praktijk volgde hij echter het officieuze advies van de RTT-directie op. Ontslag werd in bijna de helft van de gevallen opgelegd. Ruim één op vijf dossiers werd zonder gevolg geklasseerd. De overige

21. N. Wouters, *De Führerstaat. Overheid en collaboratie in België (1940-1945)*, Tielt, 2006, pp. 182-183.

straffen beperkten zich in tijd (bv. tijdelijke loonsverlaging) of tot een blaam. Het laatste zuiveringsdossier werd afgehandeld in 1948. In de tussentijd had een beperkt aantal personeelsleden succesvol geprotesteerd tegen de straf die hen was opgelegd en werd hen een strafvermindering toegestaan. De katholieke minister Segers (1949-1954) stond – in de lijn van zijn partij en in tegenstelling tot zijn socialistische voorgangers – een milderingsbeleid ten aanzien van collaborateurs voor en maakte in een niet onaanzienlijk aantal zaken met één penntrek de opgelegde sanctie ongedaan. Een grootschalige reïntegratie en eerherstel voor ontslagen en gestrafte personeelsleden werd mogelijk gemaakt door de oprichting van herzieningscommissies binnen de RTT en een wetgeving die herziening mogelijk maakte op voorwaarde dat de ontslagen werknemer terug in zijn burgerrechten was hersteld. Eén op drie ontslagen ex-werknemers kwam zo opnieuw in dienst van de RTT.

Wie ontslagen werd, verloor niet alleen zijn job maar ook zijn burgerlijke en politieke rechten. Voor de betrokkene kwam dit neer op een aanzienlijke handicap aangezien hem of haar de toegang werd ontzegd in tal van maatschappelijke domeinen onder meer als kiezer en als bestuurslid van een vereniging. Omgekeerd verloor een staatsambtenaar zijn job indien hij of zij zijn rechten had verloren ten gevolge van een veroordeling voor collaboratie door een rechtbank of door een inschrijving op de zogenaamde 'epuratielijst'. Bij deze laatste procedure werd een inciviek zonder vorm van proces door de krijgsauditeur – die belast was met het onderzoek – op deze lijst geplaatst. Gezien de zuivering bij de RTT sneller vorderde dan voor de militaire rechtbanken, verloren bijna alle ontslagen werknemers hun rechten als gevolg van een ontslag in plaats van een veroordeling of in het kader van de burgerlijke epuratie.

Een vergelijking tussen mannen en vrouwen op basis van de toegekende sancties door de RTT laat geen verschil tussen beiden zien. Evenmin werden er verhoudingsgewijs meer of minder vrouwen dan mannen tijdelijk geschorst. Een analyse van het sanctioneringsbeleid kijkt echter ook naar de criteria die werden vooropgesteld om personen als inciviek te beoordelen en hoe deze criteria in de praktijk werden geïnterpreteerd. Reeds in 1942 bepaalde de Belgische regering in ballingschap in Londen op welke basis een persoon kon veroordeeld worden voor collaboratie. De besluitwet van 19 september 1945 – die de inschrijving op de hierboven vermelde epuratielijst regelde – en de omzendbrieven van Walter Ganshof van der Meersch – die als auditeur-generaal de militaire rechtbanken diende te coördineren – concretiseerden deze criteria verder. Het betrof hier onder andere leden van foute organisaties, (para)militaire collaborateurs en uniformdragers, verklikkers en spionnen. Het Ministerie van Verkeerswezen – waaronder de RTT ressorteerde – nam deze definities over om personeelsleden als inciviek te kwalificeren en voegde er één opvallend criterium aan toe dat bepaalde dat

eenieder die *“door uitwendige blijken van sympathie tegenover de ‘nieuwe orde’, haar instellingen en haar alles omverwerpende theorieën, de vaderlandslievende gevoelens van hun omgeving hebben gekwetst of die op enigerlei wijze uit de gunst van de vijand voordeel hebben getrokken”* ook als collaborateur diende te worden aangezien. Hoe deze blijken van sympathie zich concreet zouden geuit hebben, werd niet gepreciseerd. Als echter de beschuldigingen die werden geuit tegen de personeelsleden onder de loep worden genomen, wordt duidelijk in hoeverre dit criterium in de praktijk aanleiding gaf tot een verscheidenheid aan interpretaties, waarvan sommige duidelijk genderbepaald waren. De beschuldiging van ‘sentimentele collaboratie’ illustreert dit voortreffelijk.²² Hoewel in amper 3% van de zuiveringsdossiers – in totaal werden 31 personeelsleden verdacht van sentimentele collaboratie – de beschuldiging van sentimentele collaboratie voorkomt, is het immers erg betekenisvol dat het hier haast uitsluitend om vrouwelijke werknemers gaat. Slechts vier mannen werden ervan beschuldigd ongeoorloofde relaties te hebben aangeknoopt met vrouwelijke Belgische incivieken. Ook voor vrouwen werden relaties buiten het huwelijk met incivieken – en dus niet alleen met Duitsers – gepercipieerd als een dubbele daad van ontrouw aan het vaderland én aan hun echtgenoot. Slechts twee vrouwen werden hiervan beschuldigd: in de overige dossiers waarin er sprake is van sentimentele collaboratie, werd het vrouwen kwalijk genomen zich onwaardig te hebben gedragen in hun omgang met leden van de bezettingsmacht. In totaal werd één op zes (16,5%) werkneemsters beschuldigd van sentimentele collaboratie, tegenover 0,4% van alle mannelijke werknemers. In de praktijk bleek het voor het RTT-personeel moeilijk om – letterlijk – de nodige afstand te bewaren gezien Duitse militairen een deel van de communicatie-apparatuur gebruikten. Een aantal RTT-werkneemsters kwam via het uitgaanscircuit in contact met Duitse militairen. Eenentwintig sentimentele (of zeven op tien) collaborateurs werden ontslagen, zeven kwamen er met een lichtere straf vanaf en drie dossiers werden geklasseerd zonder gevolg. Via de herzieningsmaatregelen

22. Hoewel dit niet tot het onderwerp van dit artikel behoort, lijkt het ons toch nuttig te vermelden welke beschuldigingen én vormen van collaboratie duidelijk genderbepaald waren. Zuiveringsdossiers waarin er een onderzoek werd ingesteld omdat de betrokkene gehuwd was met een inciviek, behoren bijna uitsluitend aan vrouwelijke werknemers toe. Militaire collaboratie en vrijwillige arbeid voor de bezetter zijn dan weer beschuldigingen die, op enkele uitzonderingen na, enkel in dossiers van mannelijke personeelsleden teruggevonden worden. Opvallend is ook het hoge vrouwelijke aandeel in beschuldigingen die verwijzen naar politieke collaboratie en lidmaatschap van de collaborerende vakbewegingen in vergelijking met de lage syndicale en politieke participatie van vrouwen in het interbellum. Vrouwen werden verhoudingsgewijs meer dan mannen beschuldigd om verbaal hun sympathie voor het nationaalsocialisme geuit te hebben. Deze vaststellingen plaatsen vraagtekens bij het eerder passieve en volgzaam beeld van de vrouwelijke collaborateur zoals dit in zowel de populaire als wetenschappelijke literatuur over collaboratie en repressie wordt geschetst.

Zie: S. Bollen, *Gender, collaboratie en bestraffing [...]*, pp. 9-11.

kwamen negen ontslagen sentimentele collaborateurs in de jaren 1950 terug in dienst bij de RTT. Slechts één aanvraag tot herziening kreeg een negatief advies en vier dossiers kwamen niet aanmerking omdat niet werd voldaan aan de wettelijke voorwaarden. Twaalf ontslagen sentimentele collaborateurs hebben nooit een aanvraag tot herziening ingediend. Wellicht schatten ze hun kansen op een positief gevolg klein in of hadden ze een andere broodwinning gevonden.

5 HET PROFIEL VAN DE SENTIMENTELE RTT-COLLABORATEUR

De oudste werknemer die werd beschuldigd van sentimentele collaboratie was 50 jaar oud bij de bevrijding. De jongste sentimentele collaboratrice was slechts 14 jaar oud in 1944. Zij was bij de bevrijding uiteraard nog niet in dienst bij de RTT maar werd als 16-jarige in 1946 aangeworven en vrijwel meteen ontslagen toen vanuit verzetskringen tegen haar indienstneming werd geprotesteerd. De zuivering beperkte zich immers niet alleen tot personeelsleden die tijdens de oorlog bij de RTT werkten; ook sollicitanten en pas aangeworvenen werden gescreend op hun handel en wandel tijdens de oorlog. De gemiddelde leeftijd van de sentimentele collaborateur bedroeg 32 jaar. De meeste sentimentele collaborateurs (nl. zestien) vinden we dan ook terug in de leeftijdsgroep 30-39 jaar, waarvan de meerderheid ouder was dan 34. Bij de veertigers vinden we vier sentimentele collaborateurs terug en bij de twintigers 'slechts' 8. Sentimentele collaboratie bleek dus eerder een prerogatief van rijpere werknemers te zijn dan van jongere. Meer dan 60% van de sentimentele collaborateurs was alleenstaand, slechts een vijfde was gehuwd, veertien procent was gescheiden en één vrouw was weduwe. Deze cijfers contrasteren sterk met het globale beeld van de burgerlijke staat van de hele steekproefpopulatie, waar amper één op drie alleenstaand was, bijna 65% gehuwd was en slechts een zeer kleine minderheid gescheiden of zijn huwelijkspartner had verloren door overlijden.²³ Ook bij de sentimentele collaborateurs die ouder waren dan dertig, was het merendeel niet (meer) gehuwd.

De meerderheid van de werknemers die beschuldigd werden van sentimentele collaboratie waren tewerkgesteld in stedelijke RTT-kantoren en woonde ook in stedelijk gebied, waarvan twee derde in provinciehoofdsteden of de hoofdstad. Wellicht schiep de anonimiteit van de stad en het grotere aanbod aan ontmoetingsplaatsen meer mogelijkheden voor contacten met Duitse militairen in tegenstelling tot het platteland, waar de sociale controle erg groot was. Dit fenomeen verklaart ook deels het stedelijke karakter van andere collaboratievormen, zoals militaire collaboratie.²⁴ Opmerkelijk is de oververtegenwoordiging van dossiers van Franstalige personeelsleden in deze vorm van collaboratie; bijna de

23. Deze verhoudingen zijn hetzelfde voor mannen en vrouwen.

24. K. Carrein, *De Vlaamse Oostfrontiers. Sociaal profiel en wervingsverloop*, november 1941-augustus 1944, in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 6, 1999, pp. 107-149.

helft van de sentimentele collaborateurs was Franstalig, terwijl voor alle collaboratie-dossiers bekeken de Nederlandstaligen met 75% het sterkst vertegenwoordigd zijn. In het verlengde van deze vaststelling ligt de gelijke verdeling van sentimentele collaborateurs over de drie gewesten (Brussel, Vlaanderen en Wallonië) qua standplaats én woonplaats terwijl de meeste andere collaborateurs in Vlaanderen woonden en/of werkten. Sentimentele collaboratie lijkt dus los te staan van de ideologische en historische breuklijnen die de andere collaboratievormen hebben beïnvloed en tot een uiteenlopende participatie, intensiteit en invulling van de collaboratie hebben geleid in beide landsdelen. Anderzijds kan dit er ook op wijzen dat in het zuiden en de hoofdstad van België er een grotere gevoeligheid bestond voor deze vorm van collaboratie bij collega's of andere personen uit de omgeving van de betrokkene die aangaven hierdoor geschokt te zijn en aanstuurden op zuivering.

Alle sentimentele collaborateurs behoorden tot het lager uitvoerend personeel, slechts één werknemster had de graad bereikt van opsteller. Uitgezonderd twee mannelijke monteurs, behoorden alle sentimentele collaborators tot het kantoorpersoneel. Dit is niet verwonderlijk aangezien de meerderheid onder hen vrouwen waren en vrouwelijke werknemers, uitgezonderd het onderhoudspersoneel, steeds als kantoorpersoneel werden tewerkgesteld. Bijna de helft was tewerkgesteld als klerk. Dit hield dan weer verband met de leeftijd; veel onder hen waren begonnen als telefoniste of helper en waren naarmate hun anciënniteit vorderde, opgeklommen tot de rang van klerk.

Eén op drie sentimentele collaborators werd beschuldigd van politieke collaboratie.²⁵ Zes sentimentele collaborators werd een zogenaamd 'opiniedelict' aangewreven; dit waren uitspraken die ofwel sympathie voor het nationaal-socialisme uitdrukten of negatieve kritiek ten aanzien van de geallieerden of het vaderland. Opvallend is de ondervertegenwoordiging van syndicale collaborators binnen deze vorm van collaboratie: slechts twee vrouwen waren lid van de collaborerende eenheidsvakbond Unie van Hand- en Geestesarbeiders terwijl wat de totale vrouwelijke populatie betreft, één op drie vrouwen van deze collaboratievorm werd beschuldigd. Het spectrum van de overige beschuldigingen van collaboratie die samen voorkwamen met de sentimentele collaboratie is relatief beperkt.²⁶ De helft van de sentimentele collaborators kon immers alleen hun intieme omgang met Duitsers of incivieken ten laste worden gelegd.

25. Concreet betrof het hier lidmaatschappen van: Duitsch-Vlaamsche Arbeidsgemeenschap (2), Vlaamsch Nationaal Verbond (2), Dietsche Meisjesscharen (1), Nationalsozialistische Volkswohlfart (1) en Rex (1).

26. Volgende beschuldigingen van collaboratie kwamen X aantal keren voor: propaganda (2), huwelijk met inciviek (1), werken bij de Reichpost (1), een nazi te zijn (1), familieleden in de collaboratie (1), verklikking (3).

Het profiel van deze vrouwen vertoont opvallende gelijkenissen met dat van de werknemers die gehuwd waren met een inciviek. Net als bij deze vernoemde groep waren de helft van de vrouwen enkel verdacht vanwege hun relaties in de private-relationale sfeer en werd hen geen politieke collaboratie aangewreven. Anderzijds ging één derde wel mee in de politieke collaboratie en zelfs in andere ernstige vormen van collaboratie, zoals verklikking. Voor deze sentimentele collaboratrices stelt zich echter een 'kip of het ei-vraag': vormde hun relaties met Duitsers of incivieken een brug naar de collaboratie of bracht hun sympathie voor het nationaalsocialisme hen ertoe er geen graten in te zien om in het openbaar op vriendschappelijke en intieme wijze om te gaan met Duitsers of incivieken van het andere geslacht?

Gezien de helft van de sentimentele collaborateurs enkel werd beschuldigd omgang gehad te hebben met Duitsers of incivieken, is het niet verwonderlijk dat slechts de helft in contact kwam met de gerechtelijke instanties in de zin dat de krijgsauditeur een dossier over hen aanlegde of dat ze werden geïnterneerd als inciviek. Na verloop van tijd werd de helft van deze collaborateurs vrijgelaten of werd hun dossier zonder gevolg geklasseerd. Slechts 13% liep uiteindelijk een gerechtelijke veroordeling op en 10% verloor zijn burgerrechten in het kader van de burgerlijke epuratie. Deze gerechtelijke vervolgingen gebeurden echter op basis van de militaire en politieke collaboratie van de betrokkenen. Sentimentele collaboratie vormde immers geen grond voor een veroordeling door een militaire rechtbank, noch voor inschrijving op de epuratielijst. Zelfs in de wetgeving en richtlijnen die de ambtenarenzuivering diende te omkaderen, werd sentimentele collaboratie niet expliciet omschreven als een aanleiding tot het openen van een zuiveringsonderzoek en tot een sanctie. Hieronder zal een verklaring worden gezocht voor deze enigszins dubieuze situatie: de Belgische overheid wenste sentimentele collaborateurs niet te bestraffen voor de rechtbanken maar oordeelde als werkgever wel dat hun definitieve verwijdering uit het ambtenarenapparaat gewenst was. De maatschappelijke en juridische gevolgen waren voor de ontslagen sentimentele collaborators bovendien hetzelfde: zij verloren hun burgerlijke en politieke rechten, net als wie veroordeeld werd door een krijgsrechtbank of werd ingeschreven op de epuratielijst.

6 KWALITATIEVE ANALYSE VAN DE STRAFDOSSIERS EN DE ZUIVERINGSDOSSIEREN VAN SENTIMENTELE COLLABORATEURS

Op basis van de sterke aanwezigheid van sentimentele collaborators binnen de geïnterneerdenpopulatie, kan gesteld worden dat de straatrepressie zich erg – maar niet uitsluitend – richtte op deze vorm van collaboratie. Vooral tijdens de eerste bevrijdingsdagen werden sentimentele collaboratrices door verzetslieden thuis opgehaald en in geïmproviseerde interneringskampen opgesloten. Dat

sentimentele collaboratrices na de bevrijding hard zouden worden aangepakt, werd blijkbaar door sommige mensen verwacht. Lucienne v.B., die er volgens getuigen verschillende liefdesrelaties op nahield met Duitsers, zou door een getuige in 1943 gevraagd zijn *“of ze geen schrik had dat ze na de oorlog haar haar zouden afsnijden”* (Ze zou geantwoord hebben *“meer van een Duitser dan van een Belg te houden”*).²⁷

Ook de lokale politie interneerde in deze periode soms personen zonder aanhoudingsbevel, vaak enkel op basis van een of meerdere klachten afkomstig van burens, verzetslieden of collega's. Twee RTT-werkneemsters uit Sint-Niklaas werden voor een aantal weken opgesloten als gevolg van een klacht van hun onmiddellijke diensthoofd.²⁸ Zoals we eerder al onderstreepten, vermoeden we dat de vrouwen die enkel sentimentele collaboratie (of collaboratie van familieleden) kon ten laste gelegd worden, door de krijgsauditeur of door de Consultatieve Commissies vlugger weer op vrije voeten werden gesteld. Sentimentele collaboratie werd immers niet bestraft door de militaire rechtbanken.

De beschuldiging van sentimentele collaboratie kon verwijzen naar een zeer breed continuüm van omgangsvormen. Zo opende de RTT een zuiveringsonderzoek naar Emilie C., een 42-jarige klerk uit Aalst, omdat zij op kerstnacht een glas wijn van Duitse soldaten had aanvaard, die in de lokalen van het RTT-kantoor gelegd waren.²⁹ Wie giften of andere voordelen had bekomen van Duitsers, zou volgens het principe van 'voor wat, hoort wat', hier immers mogelijk seksuele gunsten tegenover hebben gesteld. Zo werd het helpster Maria P.-B. uit Hoogstraten niet alleen kwalijk genomen zich in het openbaar in het gezelschap van Duitse militairen te hebben vertoond, het aannemen van schmink en een rashondje – luxegoederen die in de context van de oorlogstijd golden als statussymbolen – werden gezien als het ultieme bewijs van haar 'lichtzinnig gedrag'.³⁰ Ook wie niet de nodige reserve aan de dag had gelegd bij de contacten met Duitse militairen op de werkvloer, had zich over de grens van het toelaatbare begeven. Een klerk uit Lessines diende zich na de oorlog te verantwoorden over de gesprekken die ze voerde met de Duitse stationschef, wiens bureau naast de hare was gelegen.³¹ Helpster Maria P.-B. had duidelijk de grens van de hoogst noodzakelijke vriendelijkheid overschreden door vanaf haar telefoonpost private telefoongesprekken te voeren met Duitse militairen en hen gelegenheidsbezoekjes te brengen in de aangrenzende kantooruimtes.³² Een zelfde beschuldiging werd geformuleerd aan het adres van hulptelefoniste Yvonne R.-W., die er tevens van verdacht

27. ICGent, strafdossier Lucienne V.B. (3021).

28. SOMA, Epuratie-archief van de Regie voor telegrafie en telefonie RTT (voortaan EPU-RTT), dossier Yvonne R.-W. en dossier Elza R.-D.K.

29. SOMA, EPU-RTT, dossier Emilie C.

30. SOMA, EPU-RTT, dossier Maria P.-B.

31. SOMA, EPU-RTT, dossier Jeanne V.

32. SOMA, EPU-RTT, dossier Maria P.-B.

werd het niet enkel bij een vriendschappelijk bezoek te houden wanneer ze de vertrekken binnenging die aan Duitsers werden voorbehouden, zoals haar collega suggereerde in een belastende getuigenis: *“Toen mocht ik telkens bestatigen dat zij alleen was in de kamer der boekhouding (voorbehouden aan de Duitsers en zwarten) met nog een ander lid der wehrmacht. (kamer was toen op slot en slaapgelegenheden voldoende).”* Een andere collega verklaarde haar samen met een Duits militair gezien te hebben in de traphal in *“eene houding, onmogelijk hier te beschrijven”*.³³ Sentimentele collaborateurs uit wiens relatie met een Duitser een kind werd geboren, konden moeilijk ontkennen dat er ‘schuldige betrekkingen’ hadden plaatsgehad.³⁴ Een 25-jarige klerk uit Antwerpen werd door de RTT ontslagen omdat ze er geen geheim van had gemaakt, verloofd te zijn geweest met een Duitser.

Ook in de 40 strafdossiers van sentimentele collaboratrices die in Gent werden geïnterneerd, verschijnen deze gradaties van sentimentele collaboratie. We verwezen reeds naar de meisjes die zelf getuigden verloofd te zijn geweest met een Duitse soldaat (en die daarom naar Duitsland trokken als DRK-verpleegster). Zij beklemtoonden de ‘eerbaarheid’ en uniciteit van die relatie. Ook getuigen, die melding maakten van deze relaties – en deze werden duidelijk gehanteerd als bezwarend element want een liefdesrelatie met een Duitser werd doorgaans geïnterpreteerd als een ideologische daad – deden dat meestal op een minder afkeurende wijze dan bijvoorbeeld bij overspel, tenzij de betrokkene er te openlijk voor uitkwam. Dan werd dit als provocatief en ongehoord ervaren.

Sommige getuigen betwijfelen echter impliciet en expliciet het unieke van dergelijke relatie. Over Clara W., die als DRK-ster voor wapendracht werd veroordeeld en ook optrad als gevangenisbewaakster, verklaarde een vrouwelijke getuige, die gevangene was toen verdachte er bewaakster was: *“Zij stond volledig onder den invloed der Duitsers, en van haar moesten wij geen voordeelen verwachten, al de orders van de Duitsers voerde zij stipt uit. Naar ik gehoord heb, was zij verloofd met een Duitscher; en was ze intiem met al de Duitsers die er waren.”*³⁵

Met duidelijk misprijzen werd gesproken over meisjes die *“met de Duitsers liepen”* en zich *“arrogant”* aanstelden.³⁶ Zonder enig begrip waren de getuigen ten opzichte van sentimentele collaboratrices die overspel pleegden. Over de relaties van Elza O., bijgenaamd de *“zwarte poes”*, rapporteren getuigen in alle superlatieven van afkeuring omdat ze na haar echtscheiding haar twee kinderen *“aan hun lot overliet”* en *“zich hele dagen met de Duitsers ophield tot grote ergernis van de bevolking van de gemeente Y”*.³⁷ In een ander dossier van echtelijke ontrouw beschrijft een

33. SOMA, EPU-RTT, dossier Yvonne R.-W.

34. SOMA, EPU-RTT, dossiers Gilberte V. en Lucienne V. L.

35. ICGent, straf dossier Clara W. (2190).

36. ICGent, straf dossier Lucienne B. (2651).

37. ICGent, straf dossier Elza O. (1805).

buur zelfs een vrijscène tussen de overspelige echtgenote Elza D.-G. en een Duitse soldaat terwijl de echtgenoot elders in huis was. *“Vrouw G. hoefde ik niet voor Duitse hoer te doen doorgaan”* betoogde een andere getuige. *“Haar omgang met de Duitsers en haar laag moreel peil was door alle geburen gekend, hierdoor alleen veroordeelde zij zich zelf.”*³⁸ In verschillende dossiers werd als bezwarend element toegevoegd dat de betrokken vrouwen zich lieten dronken voeren. Het *“slechte gedrag”* van Julia V. op haar werkplaats als dienstster werd toegelicht met: *“Ze kwam er soms met Duitse matrozen in dronken toestand binnen.”* De overspelige Elza D., wiens liederlijk leven in geuren en kleuren door burens en kennissen werd uiteengezet, werd zelfs van *“de walgelijkste orgieën”* (met de Duitsers) beticht en van te drinken (met hen) in *“slemppartijen”*.³⁹

Slechts in één geval werd de seksuele appetijt van de beschuldigde door verschillende getuigen als element à décharge gehanteerd: Suzanna C., die werd beschuldigd van verklikking, wordt afgeschilderd als *“een meisje van lichte zeden die veel met de Duitse soldaten omging maar dan uit liefdeshistories. Juist zoals zij nu al met de Engelsen loopt.”*⁴⁰

Bovenstaande fragmenten illustreren al dat reeds tijdens de oorlog deze gedragingen door de omgeving van de betrokkene werden afgekeurd. In het strafdossier van Elza D. stipt de getuige van een vrijpartij tussen Elza D. en een Duitse soldaat aan dat tijdens de oorlog *“verscheidene malen met blauw krijt op de buitenmuur van het huis in blokletters geschreven stond: ‘Elza leve R.A.F., gij verdient de doodstraf’”*.⁴¹ In Lessines werd de muur van het stedelijk ziekenhuis beklad met teksten die verwezen naar het gedrag van de 33-jarige klerk van het telegraafkantoor.⁴² Een klerk van het Luikse telefoonkantoor werd in de clandestiene pers als een te wantrouwen persoon voorgesteld wegens haar contacten met Duitse militairen.⁴³ Ook het naoorlogse discours van het merendeel van de getuigen laat zich in zeer negatieve bewoordingen uit over de sentimentele collaborateurs. *“Gemeen”, “schandalig”, “walgelijk”* zijn de bewoordingen die voor het gedrag van de overspelige echtgenote Elza D. werden gebruikt.⁴⁴ Ook in het zuiveringsdossier van hulptelefoniste Yvonne R.-W. werd de sentimentele collaboratie omschreven als *“onzedelijk gedrag”, “afschuwelijk”, “schaamteloze betrekkingen”, “zeer laakbaar”* en *“onvaderlandsch”*.⁴⁵ De inspecteur die belast was naar het onderzoek nopens het gedrag van een helpster van het RTT-kantoor in Hoogstraten, schreef over de

38. ICGent, strafdossier Elza D. (1745).

39. ICGent, strafdossier Julia V. (3353), strafdossier Elza D. (1745).

40. ICGent, strafdossier Suzanna C. (3188).

41. ICGent, strafdossier Elza D. (1745).

42. SOMA, EPU-RTT, dossier Jeanne V.

43. SOMA, EPU-RTT, dossier Pauline B.

44. ICGent, strafdossier Elza D. (1745).

45. SOMA, EPU-RTT, dossier Yvonne R.-W.

betrokkene: *"In Mei 1940 was Mej. B. 19 jaar, oud genoeg om te beseffen dat haar plaats, als Belgische jonge dame dien naam waardig en tevens als bediende eener belangrijke Staatsinstelling niet in gezelschap van een Duitsch militair was. Men kan van meening verschillen omtrent de macht van een zeker innerlijk gevoel, macht aan dewelke men gehoorzaamt zonder meer, en die zij dan ook zou ondergaan hebben. Ik blijf echter bij mijn gevoelens dat Mej. B. dien omgang met onze vijanden – want dat waren zij toen en zijn zij nog – hadde moeten mijden [...]".*⁴⁶ Het ontslag van een hulptelefoniste van het telefoonkantoor in Sint-Niklaas kon volgens de onderzoekscommissie worden verantwoord gezien: *"hare gedragingen en haar niet verdoken sympathie voor de Duitschers noodzakelijkerwijs ergernis moesten verwekken bij haar collega's."* Reeds eerder had de inspecteur die met het onderzoek was belast, over het gedrag van de sentimentele collaborateur geschreven: *"Het is ook deze houding die Mej. D.K. thans te Sint-Niklaas verder ongewenscht maakt"* en haar diensthoofd meldde aan de RTT-directie in Brussel over de telefoniste *"heeft door hare houding de vaderlandsche gevoelens van het loyaal gebleven personeel gekrenkt"*.⁴⁷ Het ontslag van een hulptelefoniste die was tewerkgesteld in de grote centrale in Brussel werd door de onderzoekscommissie als volgt gemotiveerd: *"Aangezien hare gedragingen ergernis verwekt hebben bij het personeel van de Regie T.T. en bij de bevolking; dat het niet past ze in een Staatsdienst te behouden."*⁴⁸ Vrees voor sociale onrust op de werkvloer in combinatie met het hoog houden van het onberispelijke imago van de overheidsadministratie en haar ambtenaren, leidde tot een dubbelzinnige houding, die de Belgische overheid hanteerde bij de definiëring van collaboratie. Zoals reeds vermeld, was sentimentele collaboratie immers geen grond voor juridische vervolging wegens incivisme maar vormde het wel een aanleiding tot ontslag uit overheidsdienst vanwege inciviek gedrag.

Vooraf het feit dat de betrokkenen weinig discretie aan de dag hadden gelegd en zich in openbare plaatsen hadden vertoond in het gezelschap van Duitsers, werd hen door de omgeving erg kwalijk genomen. Volgend uittreksel uit de ondervraging van de hulptelefoniste Gilberte v. door de voorzitter van de Antwerpse onderzoekscommissie illustreert in welke mate er belang werd gehecht aan dit aspect:

Voorzitter: *De Commissie zegt dat gij U openlijk gecompromitteerd hebt met een Duitser en dat het ergernis verwekt heeft bij de vaderlandslievende bevolking en de personeelsleden van de Regie. Ofwel zijn die intieme betrekkingen niet openbaar geweest, zijn de betrekkingen alleen intiem geweest en zijn die met een zekere bescheidenheid gebeurd.*

46. SOMA, EPU-RTT, dossier Maria P.-B.

47. SOMA, EPU-RTT, dossier Elza R.-D.K.

48. SOMA, EPU-RTT, dossier Gilberte V.

BETROKKENE: *De bevolking weet er juist niets van.*

VOORZITTER: *Zijt ge ooit met die Duitser uitgegaan in publiek?*

BETROKKENE: *Natuurlijk. Ik ging er toch mee op straat.*

VOORZITTER: *Dus ge hebt U openlijk vertoond?*

BETROKKENE: *Ja.*

VOORZITTER: *Wisten de personeelsleden van de Regie dat ook?*

BETROKKENE: *Ze zullen me gezien hebben met hem op straat, dat is alles.*

VOORZITTER: *Voelt U toch niet dat het niet juist is?*

[...]

VOORZITTER: *Waart ge niet verlegen van U in het openbaar te tonen met die Duitser of waart gij er fier over? Liept gij arm in arm met hem, bv.?*

BETROKKENE: *Ik liep er niet arm in arm mee.*

Voorzitter: *Dan ging het toch met een zekere bescheidenheid.*"⁴⁹

De precieze aard, omvang en frequentie van de sentimentele collaboratie stond centraal in het onderzoek met betrekking tot deze dossiers. De eerste klacht binnen een dossier over sentimentele collaboratie beperkte zich immers vaak tot enkele gemeentermen en de inspecteurs die met het onderzoek belast werden, wensten vaak over meer concrete informatie te beschikken. Hierop volgde meestal een erg diepgaand onderzoek, waarbij een hele reeks getuigen en collega's werd ondervraagd, allerhande bewijsmateriaal werd verzameld en de intiemste details uit het privéleven van de betrokkene werden bovengespit. Via haar werkvrouw kwamen de collega's van hulptelefoniste Yvonne R.-w. in het bezit van liefdesbrieven afkomstig van de Weense militair met wie de beschuldigde een buitenechtelijke relatie had onderhouden. Yvonne R.-w. zou met deze militair in de traphal van een rtt-gebouw betrapt zijn in een onkuise houding, volgens de getuigenis van een collega. Met deze beperkte verklaring was de inspecteur die met de zaak belast was, echter niet tevreden. Hoewel hij reeds van bij het begin van het onderzoek overtuigd was van de schuld van Yvonne R.-w., zag hij er niet tegen op om via een reeks ondervragingen van collega's 'tot op het bot te gaan'. Uiteindelijk stelde hij zich tevreden met een bijkomende verklaring van de hoofdgetuige – die eerst weigerde om meer in detail te treden – dat deze het volgende had gezien: *“de regelmatige beweging van Mw R.'s kleed, wat hem de aanwijzing gaf dat er iets gebeurde wat niet nader dient omschreven”*. Hij maakte op basis van deze getuigenis de gevolgtrekking dat *“in de door de bezetters in beslag genomen vertrekken en waar tevens slaapgelegenheid was, eveneens gebeurtenissen zullen voorgedaan hebben dewelke geen beschrijving behoeven”*.⁵⁰ Het vermeende gedrag van de sentimentele collaborateurs bleek dan

49. SOMA, EPU-RTT, dossier Gilberte V.

50. SOMA, EPU-RTT, dossier Yvonne R.-W.

ook vaak de fantasie van de getuigen en commissieleden te prikkelen. De secretaris van de Onderzoekscommissie Oost- en West-Vlaanderen schreef in zijn verslag over de zaak van klerk Emilie c.: *“Ze wordt beschuldigd van geflirt te hebben met Duitse soldaten. De aanklacht luidt: Flirt van Duitschers, alleen maar om potten bier te kunnen krijgen, hetgeen doet veronderstellen, dat juffer C. verslaafd is aan den drank.”* Klerk Emilie c. kreeg dus prompt een drankprobleem toegedicht terwijl het enige element in het dossier dat naar alcoholische drank verwijst, het aanvaarden van een glas wijn betreft. Een initieel beperkte omschrijving van sentimentele collaboratie in een eerste aanklacht kon zo na verloop van tijd uitgroeien tot de beschuldiging het ergst denkbare verwerpelijke en onzedelijke gedrag tentoongespreid te hebben. Een hulptelefoniste uit Sint-Niklaas kwam aanvanke-lijk in opspraak omdat ze op kantoor regelmatig met de Duitsers een praatje maakte. Een collega getuigde echter over haar dat ze in gezelschap van Duitse militairen het strand van St.-Anneke in Antwerpen – een populair recreatiegebied – had bezocht en voegde er aan toe: *“en naakt a.u.b.”*.⁵¹ Eens de beschuldiging van sentimentele collaboratie werd geuit, was de bal definitief aan het rollen gegaan en stond de schuld van de betrokkene zo goed als vast. Gezien bij de RTT-zuivering de bewijslast werd omgekeerd, was het voor de betrokkene immers zeer moeilijk om zijn of haar onschuld te bewijzen.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat om deze reden de beschuldiging van sentimentele collaboratie vaak werd gehanteerd binnen een context waarin oudere en onderliggende conflicten – die dikwijls teruggingen tot de vooroorlogse periode – de relatie tussen aanklager(s) en beschuldigde hadden verzuurd. De zuivering bood de eersten de kans om definitief af te rekenen met een personeelslid of collega met wie het reeds lang niet meer boterde. Het hoofd van het RTT-kantoor in Sint-Niklaas stuurde zo aan op het ontslag van een hulptelefoniste met wie hij in het verleden reeds werkgerelateerde conflicten had beslecht.⁵² Een mannelijke collega schrok er niet voor terug om in de kast van een vrouwelijke klerk in te breken teneinde de briefwisseling met haar Duitse verloofde te ontvreemden met als doel deze als bewijsmateriaal tegen haar te gebruiken. Aan de basis van deze actie zou – althans volgens de hulptelefoniste – gekrenkte mannelijke trots hebben gelegen, gezien hij in het verleden een blauwtje bij haar liep.⁵³ Aanklagers schrokken er dan ook niet voor terug om een valse beschuldiging van sentimentele collaboratie te uiten gezien dit de betrokkene problemen kon berokkenen waaruit hij of zij zich moeilijk kon redden. Tegen de aanwerving van helpster Maria D.R. voor het RTT-kantoor in Oostende werd in 1948 door een

51. SOMA, EPU-RTT, dossier Elza R.-D.K.

52. SOMA, EPU-RTT, dossier Yvonne R.-W.

53. SOMA, EPU-RTT, dossier Karie B.

verzetsofficier hevig protest aangetekend, met als argument dat de betrokkene *“une vraie loque allemande”* was. Maria D.R. was bij de bevrijding echter 14 jaar oud, hetgeen het gratuite karakter van deze beschuldiging illustreert. De werkelijke aanleiding ertoe bleek wrevel te zijn over het collaboratiegedrag van de ouders en broer van de betrokkene.⁵⁴

Toch werd het gedrag van sentimentele collaborateurs niet overal en door iedereen als aanstootgevend gepercipieerd. Hulptelefoniste Gilberte v. verklaarde voor de onderzoekscommissie dat geen enkele collega haar tijdens de oorlog opmerkzaam had gemaakt op haar gedrag of er aanstoot aan had genomen. Pas na de oorlog vertrouwden collega's haar toe dat ze hadden nagelaten haar te waarschuwen voor haar riskante gedrag.⁵⁵ Een RTT-inspecteur schreef over twee werknemers die van een al te vriendelijke omgang met Duitse militairen op kantoor werden beschuldigd: *“Beide zaken lijken mij op tamelijk losse schroeven te staan. Daarenboven gaat het om vrouwen! Meer dan waarschijnlijk gingen zij prat op hun Duitse taalkennis en lieten geen gelegenheid onverlet om zulks te toonen. Een complimentje daaromtrent was voldoende om hen gelukkig te maken! Zij hebben lichtzinnig gehandeld, ongetwijfeld; doch waren zij daarom pro-Duitsch? Waarom ook geen meerdere geschreven getuigenissen? Zijn hun collega's de meening toegedaan dat hun houding niet openlijk laakbaar genoeg was om hen schriftelijk aan te klagen? Het vermoeden wordt in ieder geval gewekt dat wij hier voor geen bepaald ernstige feiten staan.”*⁵⁶ In het verslag van de onderzoekscommissie Luik staat te lezen over het gedrag van helpster Pauline B.: *“Qu'il résulte d'une enquête menée par une délégation de la Commission que ces faits sont véridiques au point de vue de la fréquentation de militaires allemands mais qu'il apparaît plus qu'il s'agit plutôt de faits d'inconduite que de faits nettement antipatriotiques [...]”*⁵⁷

Aan de sentimentele collaboratie van de vier mannelijke RTT-werknemers werd minder aanstoot genomen. Andere aantijgingen wogen zwaarder door in deze dossiers dan de beschuldiging van sentimentele collaboratie, die slechts in de marge werd vermeld. Bij vrouwelijke personeelsleden valt echter op hoezeer dit aspect werd uitvergroot, zelfs indien deze vrouwen nog andere collaboratiefeiten ten laste konden worden gelegd. De genderbepaalde maatstaf die werd gehanteerd inzake de bestraffing van sentimentele collaboratie wordt geïllustreerd aan de hand van de zaak G. v.N., die tijdens een verblijf in Duitsland met een Duitse man was gehuwd. Het koppel keerde na de oorlog terug naar België, samen met hun inmiddels geboren kind. Alle elementen waren dus aanwezig om deze zaak te beschouwen als het ergste geval van alle dossiers waarin sprake was van sentimen-

54. SOMA, EPU-RTT, dossier Maria D.R.

55. SOMA, EPU-RTT, dossier Gilberte V.

56. SOMA, EPU-RTT, dossier Houchon.

57. SOMA, EPU-RTT, dossier Pauline B.

tele collaboratie: geen enkele vrouw was immers zo ver gegaan tijdens de oorlog met haar geliefde te trouwen. De sterke analogie met twee andere zaken, waarin twee ongehuwde moeders bekenden dat de vader van hun kind Duitser was, ontging de RTT-directie niet, die van mening was dat in deze zaak dezelfde sanctie – namelijk ontslag – diende opgelegd te worden. Toch werd de zaak enige tijd later zonder gevolg én zonder motivering geklasseerd.⁵⁸

Ook de beschuldigten verdedigden zich door te stellen dat sentimentele collaboratie op zich juridisch niet strafbaar was en door hen zelf niet als een vorm van collaboratie werd beschouwd. Klerk Paula w. verklaarde aan de onderzoekscommissie: *“Voor mij had geen nationaliteit of uniform belang, alleen de persoon telde. Betrekking gehad hebben met een Duitscher mag men misschien wel bemerken als fout of missing maar staat niet gelijk aan landverraad.”*⁵⁹ Hulptelesoniste Gilberte v. verdedigde haar zaak in 1953 voor de herzieningscommissie door te stellen: *“Het is toch helemaal privaat. Ik doe toch met mijn leven wat ik wil. Als ik nu verliefd werd op iemand, dan kan ik er toch niet aan doen?”*⁶⁰ Deze tactiek werd echter alleen toegepast op sentimentele collaborateurs die tijdens de oorlog de intentie hadden hun relatie te officialiseren. Door te wijzen op hun verloving ontdeden ze zich eveneens van de verdenking zich onzedig te hebben gedragen gezien voorhuwelijkse seksuele betrekkingen alleen op enig begrip van de goegemeente konden rekenen indien een huwelijk in het vooruitzicht was gesteld. Andere sentimentele collaborators, wiens relatie een minder legitiem karakter had, ontkenen dan weer in alle toonaarden de grenzen van de vaderlandse zedelijke moraal te hebben overschreden. Een overspelige vrouw – die niet alleen het vaderland maar ook haar echtgenoot had bedrogen – probeerde de beschuldigen te weerleggen door te beweren zich strikt te hebben gehouden aan de enige maatschappelijk aanvaarde rol, namelijk die van trouwe echtgenote (*“Als gehuwde vrouw zou ik mij schamen ooit aan den arm van een Duitschen militair te hebben gehangen, en dan nog wel ‘in eene niet te beschrijven houding’”*) en toegewijde huishoudster (*“geheimzinnige gesprekken heb ik nimmer gevoerd met de leden der bezetting, en zeker niet buiten mijne diensturen: als éénige huishoudster in mijn huisgezin, spoedde ik mij dadelijk naar huis, omdat ik al mijn tijd noodig had voor mijn huisgezin.”*) Andere sentimentele collaborators deden de feiten die werden aangehaald in de belastende getuigenissen af als eenmalige gebeurtenissen – wat het misschien ook wel was – en minimaliseerden het karakter ervan.

Zoals uit de vorige paragrafen bleek, vertoonden sommige sentimentele collaborators een meer complex profiel. Wat de politieke collaborators onder hen betreft, stelt zich de vraag of er enig verband bestond tussen hun voorliefde

58. SOMA, EPU-RTT, dossier G.V.N.

59. SOMA, EPU-RTT, dossier Paula W.

60. SOMA, EPU-RTT, dossier Gilberte V.

voor Duitsers en het nationaalsocialisme. Het antwoord hierop lijkt negatief te zijn: in geen enkel dossier bleek de intieme omgang met de bezetter een opstap geweest te zijn naar de politieke collaboratie. Wellicht is er eerder sprake van een omgekeerd verband: hun politieke engagement en sympathie voor het nationaalsocialisme maakten dat deze vrouwen er geen graten inzagen om relaties aan te knopen met leden van de bezettingsmacht. Ook blijkt er zelden een oorzakelijk verband te bestaan tussen verklikking en sentimentele collaboratie; relaties met Duitsers zetten sentimentele collaborateurs niet aan om personen die vijandig stonden tegenover de bezetter en het nationaalsocialisme of werden gezocht (zoals bv. Joden of werkweigerders) aan te geven bij de Duitse veiligheidsdiensten. De achterliggende reden voor de sentimentele collaborators om tot verklikking over te gaan – vaak bleef het beperkt tot het dreigen met aangifte – blijkt eerder te liggen in de beslechting van interpersoonlijke geschillen.⁶¹ In deze gevallen werden de reeds bestaande contacten met de bezetter wel gehanteerd als een instrument om macht uit te oefenen over de omgeving. Sentimentele collaboratie lag dus niet rechtstreeks aan de basis van de verklikking maar vergemakkelijkte ze wel. Voor sommige sentimentele collaborators werd op een gegeven moment, wanneer de spanningen hoog opgelopen waren, de verleiding te groot en maakten ze in de context van de angstpsychose die algemeen heerste – namelijk de vrees voor het Duitse repressieapparaat – gebruik van hun Duitse connecties om de overhand te halen in conflicten met burens en collega's. Hulptelefoniste Yvonne R.W. beslechtte een conflict met haar dienstoverste door hem op de Feldgendarmerie te laten ontbieden. Daar werd hem meegedeeld dat een volgende 'klacht' wel eens onaangename gevolgen kon hebben.⁶²

In deze context valt te begrijpen waarom collaboratrices in het algemeen en sentimentele collaboratrices in het bijzonder vaak werden afgeschilderd als 'gevaarlijke vrouwen'. Jeanne D., die veroordeeld werd voor militaire collaboratie als poetsvrouw bij een Duitse dienst werd volgens een getuige *“ook zeer gevreesd in de buurt omdat zij altijd in betrekking stond met Duitsers hetzij dag of nacht, zij onderhield zich ook veel met niet te vertrouwen personen welke nu ook aangehouden zijn als landverraders”*. Een andere buur wees eveneens op haar *“omgang met Duitsers en (ze was) gevreesd door de bevolking”*.⁶³ Van Eulalie D.M. werd verteld dat ze *“in haar buurt gevreesd (werd) daar zij steeds zeer uitdagend optrad en voor het minste onmiddellijk dreigde met aanklacht bij de Feldgendarmerie en wegvoering naar Duitsch-*

61. Ook in nazi-Duitsland hanteerden vrouwelijke verkliksters verklikking voornamelijk als een middel om de overhand te krijgen in conflicten met personen uit hun onmiddellijke omgeving, namelijk burens en familieleden. V. Joshi, *Gender and power in the Third Reich: Female Denouncers and the Gestapo (1933-45)*, Hampshire, 2003, pp. 191-197.

62. SOMA, EPU-RTT, dossier Yvonne R.-W.

63. ICGent, strafdoossier Jeanne D.

land". Ze werd uiteindelijk gestraft voor verklikking van verschillende jonge mannen, die daadwerkelijk naar Duitsland waren gestuurd.⁶⁴ Margarethe B. gaf toe dat ze "Albert C. bij de Feldpolizei had aangeklaagd omdat hij haar fietsband niet wilde herstellen". Deze triviale burenruzie leidde er uiteindelijk toe dat hij een nacht in de cel doorbracht.⁶⁵ Een verklikkingsdaad van Juliette v.d.v. leidde eveneens tot de aanhouding van een man.⁶⁶

Berustte de aantijging 'gevaarlijk' te zijn soms op vrij ongegronde beweringen, dan was dat dus zeker niet steeds het geval. Vaak kon het aandeel van de vrouw in verklikkingszaken bewezen worden. In verschillende dossiers ging het om het doorvertellen van anti-Duitse uitspraken van burens e.d. aan politiediensten ten einde persoonlijke twisten te beslechten en vaak had het ook zware gevolgen voor de verklikten zelf (arrestatie, mishandeling door de Gestapo, naar Duitsland gestuurd...).

Ongetwijfeld hadden de interneringen en de overheidszuivering het karakter van een traumatische ervaring voor de betrokken sentimentele collaborateurs. Zelfs jaren na de zuivering werden zij gestigmatiseerd en aangesproken op hun gedrag tijdens de oorlog. Toen Clémence R.-D. na het verlopen van een tijdelijke straf mocht terugkeren naar haar vroegere werkplaats, werd hier heftig verzet tegen aangetekend door haar collega's, die een lokaal verzetscomité hadden ingeschakeld om te lobbyen bij de bevoegde minister van Verkeer en de RTT-directie.⁶⁷

In de eerste plaats betekende een ontslag uit overheidsdienst inkomensverlies voor de betrokkene, die hierdoor moest voorzien in een alternatieve bron van inkomsten. Een andere betrekking bij de overheid of het rijksonderwijs was uitgesloten gezien men hiervoor diende te beschikken over zijn burgerrechten. Een job in de privésector of het opstarten van een eigen handelszaak waren daarom alternatieven.⁶⁸ Een aantal sentimentele collaborateurs wist zich van een inkomen verzekerd door in het huwelijksbootje te stappen. Slechts in één geval gebeurde dit met de vroegere Duitse geliefde.⁶⁹ Andere relaties liepen stuk omdat de verloofde was gesneuveld of werden bemoeilijkt door de context van de Koude Oorlog, waardoor een definitief verblijf in Oost-Duitsland geen aantrekkelijke optie was.⁷⁰ De vrouwen werden door hun Duitse geliefde in de steek gelaten of vernamen nooit meer iets van hem.⁷¹

64. ICGent, straf dossier Eulalie D.M. (1474).

65. ICGent, straf dossier Margarethe B. (715).

66. ICGent, straf dossier Juliette VDV (3007).

67. SOMA, EPU-RTT, dossier Clémence R.-D.

68. Zie bijvoorbeeld: SOMA, EPU-RTT, dossier Paula W.

69. SOMA, EPU-RTT, dossier Karie B.

70. SOMA, EPU-RTT, dossiers Gilberte V. en Lucienne V.L.

71. Bijvoorbeeld: SOMA, EPU-RTT, dossier Yvonne R.-W.

Veel sentimentele collaborateurs kregen de eerste jaren na hun ontslag af te rekenen met financiële moeilijkheden, te wijten aan werkloosheid en het feit dat zij geen aanspraak meer konden maken op werkloosheidsuitkeringen.⁷² Ook konden zij ten gevolge van hun ontslag niet meer terugvallen op de verworven pensioenrechten. Ten gevolge van deze financiële onzekerheid en het voordelige karakter van een overheidsbetrekking, diende een aantal sentimentele collaborators een aanvraag tot herziening in bij de RTT. Het is opmerkelijk dat – uitgezonderd één – alle ingezonden dossiers die voldeden aan de wettelijke voorwaarden tot herziening een positief gevolg kregen zodat de verzoekers binnen de RTT werden gereïntegreerd. Dit betekende echter geenszins dat de bestraffing van sentimentele collaboratie door de RTT in de jaren 1950 als een dwaling werd aanzien. Tijdens de commissiezittingen kregen de betrokkenen te horen dat hun gedrag nog steeds als fout werd aangezien, alleen oordeelden de commissies dat de opgelegde straf niet in verhouding stond met de feiten.

7 BESLUIT

Uit de sterke aanwezigheid van sentimentele collaboratrices binnen de straf- en zuiveringsdossiers, blijkt dat het fenomeen van sentimentele collaboratie in België geenszins marginaal kan genoemd worden. Toch dient een correctie te worden gemaakt bij het populaire en mythische beeld dat werd verspreid in de toenmalige dagbladpers en dat heden ten dage het collectieve geheugen ten aanzien van vrouwelijke collaboratie en de bestraffing ervan domineert. Niet alle vrouwen die de seksueel geladen handeling van het kaalscheren ondergingen, waren sentimentele collaboratrices. Niet elke sentimentele collaboratrice kwam in aanraking met de straatrepressie of de gerechtelijke instanties of werd geïnterneerd. Bovendien dreigt een eenzijdige focus op de sentimentele collaboratie de politieke keuze en sympathie van vrouwen voor het nationaalsocialisme en hun oververtegenwoordiging in verklikkingsdelicten in de schaduw te stellen.

Ook bij de aard van het fenomeen dienen vraagtekens te worden gezet. Sentimentele collaboratie kan geenszins gelijkgeschakeld worden met horizontale (seksuele) collaboratie. Tijdgenoten deden dit echter wel: alle mogelijke contacten tussen vrouwen en Duitse militairen werden als een seksuele daad geïnterpreteerd. Dezelfde discrepantie tussen de omgangspraktijken en de perceptie ervan door omstanders, werd door Diederichs ook voor Nederland vastgesteld.⁷³ Ver-

72. Bijvoorbeeld: SOMA, EPU-RTT, dossier Yvonne R.-W.

73. M. Diederichs, *"Moffenmeiden". Nederlandse vrouwen en Duitse militairen [...]*, pp.41-64, noot 61. Zie ook het onderzoek van Annette Warring over sentimentele relaties tussen Deense vrouwen en Duitse soldaten tijdens de bezetting: A. Warring, *Tyskerpiger-under besættelse og retsopgør*, København, 1998.

schillende redenen liggen aan de basis hiervan. De beschuldiging van sentimentele collaboratie paste in een tactiek die welbewust werd gehanteerd door getuigen en collega's om de beschuldigde in kwestie alle respectabiliteit te ontnemen. In sommige gevallen leidde dit tot een werkelijke demonisering van deze vrouwen. Oudere conflicten, persoonlijke wraakoefeningen en de drang om in de context van de bevrijdingsroes bij te dragen tot de zuivering van de maatschappij, maakten dat getuigen *à charge* er niet voor terugschrokken te pas en te onpas beschuldigingen van sentimentele collaboratie te uiten. Blijft echter de vraag bestaan waarom de perceptie van sentimentele collaboratie zo negatief geladen was. Dit brengt ons bij een tweede, dieperliggende verklaring voor de vaststelling dat elk contact tussen vrouwen en Duitsers werd geïnterpreteerd als een mogelijk voorspel op lichamelijke liefde. Verschillende auteurs beschouwen het kaalscheren van sentimentele collaboratrices als een *reconquista* van de mannelijke eer en bieden hiermee een sociologische verklaring voor het fenomeen. Tijdens de eerste oorlogsmaanden werd het mannelijke eergevoel gekleineerd door de militaire nederlaag en gedurende de oorlog werden mannen teruggedrongen in een passieve, toekijkende rol. Vrouwen kregen daarentegen net kansen tijdens de oorlogsjaren: in Frankrijk bijvoorbeeld, betraden ze door het tekort aan mannelijke arbeidskrachten de publieke ruimte van de arbeidsmarkt en in de overheidsadministratie kregen ze meer verantwoordelijkheden toebedeeld.⁷⁴ Hetzelfde fenomeen deed zich onder meer voor in Duitsland, Groot-Brittannië en zelfs de Verenigde Staten. Bij gebrek aan onderzoek over de vrouwenarbeid tijdens de Tweede Wereldoorlog is het niet duidelijk of en in welke mate deze situatie ook voor België gold. Zo was bijvoorbeeld het aantal mannen dat aan de Belgische arbeidsmarkt werd onttrokken door krijgsgevangenschap relatief beperkt, gezien in juni 1940 Vlamingen en gevangenen die behoorden tot een aantal beroeps categorieën die noodzakelijk werden geacht voor de Belgische economie en heropbouw – waaronder overheids-personeel – werden vrijgelaten.⁷⁵ Op het einde van de oorlog was hun aantal geslonken tot 65 000 manschappen.⁷⁶ Hoe dan ook, binnen de RTT leidden de oorlogsomstandigheden tot een voorheen ongekende – en weliswaar tijdelijke en in relatieve aantallen beperkte – professionele mobiliteit voor vrouwelijke werknemers op de werkvloer. De krappe overheidsfinanciën zette het RTT-management aan tot detachering van mannelijke werkkrachten naar andere overheids-

74. F. Virgili, *La France 'virile' [...]*, pp. 305-306; L. Clark, *The Rise of Professional Women in France*, Cambridge, 2000, p. 241.

75. G. Hautecler, L'origine et le nombre des prisonniers de guerres belges 1940-1945, in: *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, nr. 29, 1970, pp. 954-955.

76. M. Wiesner, *Wer die Macht hat, hat Recht. De Belgische krijgsgevangenen in Duitsland en de Conventie van Genève, 1940-1945*, KULeuven, departement geschiedenis, licentiaatsverhandeling, 2005, p. 28.

departementen, wiens plaatsen werden ingenomen door vrouwelijke collega's.⁷⁷ De helpsters die door de budgettaire krapte waren ontslagen of wiens ontslag dreigde, konden door deze maatregel in overheidsdienst blijven.⁷⁸ Vrouwen kregen nu toegang tot de gespecialiseerde functie van telegrafist, die voorheen enkel aan mannen was voorbehouden.⁷⁹ Ook in België leefde de publieke opinie mee met het lot van de krijgsgevangenen soldaten en van de arbeiders die werden opgeroepen voor verplichte arbeid, van wie velen onderdoken in de clandestiniteit om zich aan de arbeidsdienst te onttrekken. Na de oorlog werden de vooroorlogse genderverhoudingen bruusk en op symbolische wijze hersteld. Mannen eisten de publieke ruimte opnieuw op en de betekenis en de rol van vrouwen werden gereduceerd tot die van baarmoeder, die werd verbeeld in twee archetypen: enerzijds van de respectabele en patriottische moeder die geleden had onder de gebeurtenissen, anderzijds die van gewetenloze en te verachten moffenhoer.⁸⁰ Deze archetypische denkwijze verklaart de hypergevoeligheid van de getuigen ten aanzien van de informele omgang tussen Belgische vrouwen en Duitsers en werd trouwens eveneens gehanteerd door vrouwelijke omstanders. Deze enge zienswijze bood geen plaats meer voor nuance en schakelde sentimentele collaboratie zonder pardon gelijk met ideologische collaboratie. Het genderbepaalde karakter van deze zienswijze blijkt ook uit het uiteenlopende discours en de bestraffing van Belgische mannen die een relatie hadden met vrouwelijke incivieken of Duitse vrouwen.

Het profiel van de sentimentele collaboratrice werd op basis van dit onderzoek eveneens bijgesteld. In de literatuur en op foto's wordt zij vaak gerepresenteerd als een jonge vrouw. Haar beweegredenen om over te gaan tot seksuele handelingen met leden van de bezettingsmacht zouden deels ingegeven zijn door materiële redenen en verwijzen naar haar arbeidersklasseachtergrond.⁸¹ Dit beeld lijkt bevestigd te worden door het bronnenmateriaal met betrekking tot Gent Wollestraat maar wordt tegengesproken door het profiel van de sentimentele collaboratrices die in dienst waren bij de RTT. Net zoals Diederichs voor Nederland aanstipt, was sentimentele collaboratie geen klassengebonden fenomeen, al zijn

77. Algemeen Rijksarchief Brussel (voortaan ARA), RTT-archief (niet geïnventariseerd): E. Rongvaux, "Nota aan de verschillende diensten", 9/9/1945.

78. ARA, RTT-archief: E. Rongvaux, "Nota aan de diensten over de afdanking van plaatsvervangende helpsters", 21/10/1940.

79. ARA, RTT-archief: Puissant, "Nota aan DTX Fb. Verviers", 29/11/1943.

80. C. Van Loon, *De Roep van de Straat [...]*, pp. 155-156. Ook in Frankrijk ging de bevrijding en de naoorlog gepaard met een revival van 'mannelijkheid'. De bevrijding en het verzet werden geclaimd door mannen. De inspanningen van vrouwen bij het verzet werden geminimaliseerd of genegeerd en het moederschap werd als de enige maatschappelijk aanvaardbare rol voor vrouwen gezien. L. Capdevila, *Le mythe du guerrier et la construction sociale d'un "eternal masculin" après la guerre*, in: *Revue française de psychanalyse*, nr. 2, 1998, pp. 607-622.

81. M. Diederichs, *Wie geschoren wordt moet stil zitten. De omgang van Nederlandse meisjes met Duitse militairen*, Amsterdam, 2006, p. 181. (Cf. recensie verder in dit nummer.)

de lagere klassen wel sterker vertegenwoordigd.⁸² Ook rijpere vrouwen gingen relaties aan met Duitse militairen of werden ervan beschuldigd ontoelaatbaar gedrag te hebben vertoond. Hetzelfde gold voor gehuwde en gescheiden vrouwen en weduwen.

De bestraffing en het eraan gekoppelde discours van de sentimentele collaboratrice speelden zich af in een welbepaalde niche van de repressie, namelijk die van de straat en de werkvloer. Volgens de repressiewetgeving was sentimentele collaboratie stricto sensu niet strafbaar. Vanuit het oogpunt van de zuivering van de RTT leidde dit tot een eigenaardige situatie: de overheid strafte de sentimentele collaboratrices niet als rechter, wel als werkgever. Sentimentele collaboratrices die werden beschuldigd van andere collaboratievormen – zoals verklikking of militaire en politieke collaboratie – dienden wel voor de strafrechter te verschijnen. Slechts in beperkte mate lijkt er een verband te hebben bestaan tussen sentimentele collaboratie en andere collaboratiedelicten. Sentimentele collaboratie vergemakkelijkte de stap naar verklikking en enkele DRK-verpleegsters werden gedreven door de liefde om de militaire collaboratie in te stappen. Sentimentele collaboratie lijkt in ieder geval geen opstap te zijn geweest naar politieke collaboratie. Andersom lijkt politieke collaboratie in bepaalde gevallen wel de mentale en praktische voorwaarden te hebben gecreëerd om over te gaan tot sentimentele collaboratie; door hun politieke nationaalsocialistische engagement kwamen vrouwen in contact met Duitsers en mannelijke incivieken. Hun sympathie voor het nationaalsocialisme maakte ook dat ze er geen graten in zagen een relatie aan te gaan met mannen die dezelfde overtuiging aanhingen. Dat sentimentele collaboratrices vanwege ideologische overtuiging de vijand verkozen boven de 'eigen mannen' blijkt niet uit de analyse van het bronnenmateriaal. Deze interpretatie werd wel gehanteerd door tijdgenoten, die sentimentele collaboratie op één lijn stelden met landverraad.

Machteld De Metsenaere (° 1955) is historica en hoogleraar aan de Vrije Universiteit Brussel. Daar doceert zij o.m. hedendaagse geschiedenis en genderstudies. Zij publiceerde o.m. over taalverhoudingen en Vlaamse beweging in Brussel. Haar huidig onderzoek situeert zich op uiteenlopende domeinen van vrouwen- en genderstudies (vrouwenbeweging; gender, collaboratie en bestraffing ervan na WOII; studieloopbanen van nieuwe generatiestudenten...). Zij is voorzitter van RHEA-Onderzoekscentrum Gender en Diversiteit van de Vrije Universiteit Brussel en promotor van verschillende onderzoeksprojecten in het domein van genderstudies.

Sophie Bollen (° 1979) behaalde in 2001 haar diploma geschiedenis aan de Vrije Universiteit Brussel. Sinds 2004 werkt zij aan een doctoraatsproject over de epuratie van incivieke RTT-werknemers. Naast artikels over gender en repressie, publiceerde zij over aspecten van de Belgische vrouwenbeweging. Als gediplomeerd archivaris gaat haar onderzoeksinteresse ook uit naar erfgoed en archieven van etnisch-culturele minderheden.

82. M. Diederichs, *"Moffenmeiden". Nederlandse vrouwen en Duitse militairen [...]*, p. 43.